

Хоойлужудулга палатазының депутаттары.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш сөс алгаш, 2006 чылда республиканың регионалдыг ниити продуктузу 10 хуу ескени дээрге, эки көргүзүп, Тываның чону, Чазаа республиканы хөгжүдөр дээш үрө-түннелдиг ажилдаанын ол бадыткап турарын айткан. 2007 чылдың бюджетинде тодаратынган сан-чурагайлар мурнуку чылдан өскенин мактаан. Республика бюджетин төлөвилеп тургузары, Москвага камгалаары бөдүүн эвес, кончуг нарын, берге

айтырыг, ону республиканың удуртулгазы, яамылар, ведомстволар шийтпирлээр дээш хөй ажилды кылып тургаш чедип алган. 2007 чылда ТР-ниң республика бюджетиниң дугайында ТР-ниң хоойлужудулга палатазының депутаттары дүрген сайгарып көргөш, хүлээп алыры республиканың амыдыралына улуг ужур-дузалыг айтырыг дээрзин ол чугулалап демдеглээн. Төлээлекчилер палатазының депутаттары бюджет дугайында хоойлу төлөвилелин чугаалажырынга бөлөн дээрзин Хонук-оол Доржуевич

дыңнаткан.
ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазының чугаазына «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада салбырының политчөвүлелиниң удуртукчузу, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Шолбан Караоол бүрүн каттыжып деткээн. Хоойлужудулга палатазының ажил-чорудулгазын эгелээринге «Чаңгыс демниг Россия» партияның Тывада салбырындан сонгуткан депутаттар белинин ол айыткаш, РАП-тан сонгуткан депутаттар бо чугула херекке шап-

тыктап, сессияның ажилына киржиринден ойталап турарын шүгүмчүлээш, ооң чедирер багай уржуктарына доктааган. 2007 чылдың бюджетиниң төлөвилелиниң дугайында ТР-ниң хоойлужудулга палатазынче бөгүн чорудуптарын ол дыңнаткан. Чаа чылда сонгукчуларның чаагай чоруу дээш депутаттарның буяныг ажил-чорудулгазынга чедишкенин Шериг-оол Дизи-жикович күзээн.
Ооң-биле ужуражылга доозулган.
Бистиң корр.
Чуруктарны Василий Балчый-оол тырттырган.

чылда ТР-ниң республика бюджетиниң дугайында ТР-ниң хоойлужудулга палатазынче бөгүн чорудуптарын ол дыңнаткан. Чаа чылда сонгукчуларның чаагай чоруу дээш депутаттарның буяныг ажил-чорудулгазынга чедишкенин Шериг-оол Дизи-жикович күзээн.
Ооң-биле ужуражылга доозулган.
Бистиң корр.
Чуруктарны Василий Балчый-оол тырттырган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарына КЫЙГЫРЫЫ

Хүндүлүг депутаттар!
2007 чыл эгелээн. Республиканың эрткен чылда социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң түңнелдерин чоокта чаа Чазак үндүрген. 2006 чылда Чазактың кылган ажилының дугайында отчетту массалыг информация чепсектеринге удавас парлаар. Чылдың түңнелдери бисти ниитизи-биле өөртүп турар. Мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерни болгаш өске-даа хемчеглерни амыдыралга боттандырганының күсели-биле чаш уругларның төртүтүнери болгаш чурттакчы чонун чайгаар өзүлдээ көвүдээн. Кижилерниң амыдыралының деңгели болгаш шынары бедээ. Бир кижиге онааштыр орулга ортумаа-биле 17,5 хуу, айда алыр шалың 26,2 хуу өскөн. Регионалдыг ниити продукт 10 хуу көвүдээн, ол дээрге чурттуң ортумак көргүзүүндөн 1,5 катап бедик болган. Экономиканың кол секторлары эки түңнелдерин чедип алган, ооң иштинде агроулетпүр комплекзи бар. Республика бюджетиниң бодунуң орулгазы 2005 чыл-биле денээрге, 1,3 катап өскөн. Бюджетте көрдүнгөн кол чүүлдер, оон иштинде шалың төлевири күөсеттинген. Чылды иштики өрелеривис эвээш доостувус, бо чылдың январь 1-ге чедир оон түңү 120 млн. рубль болган. Россия Федерациязының регионнарының аразында бо эки көргүзүлгелерниң бирээзи болур.
Ооң-биле чергелештир эрткен чыл анаа бөдүүн эвес, ооң эгелээни нарын болган. Ол силерге билдингир. Хоойлужудулга палатазы 2005 чылдың майның төнчүзүнге чедир бюджетти хүлээп албаанындан күштү мөөңнээш, 2006 чылды бедик темпирлер-биле эгелээр арганы биске бербээн. Маңаа эрткен чылдың октябрьда республиканың парламентииниң сонгулдааларын эрттиреринге күштү болгаш акша-хөреңгини чардыктырганы база парламентииниң Хоойлужудулга палатазында политиктиг кризистин узамдыкканы немешкен.
Ынчалза-даа мерген угаанныг бөдүүн кижилерниң күженишкенин ачызында эки түңнелдер чедип алдынган. Республиканың чону бөгүн тайбың, чаңгыс эп-сеткилдиг, эп-найыралдыг, чөпшээржилгелиг чурттал ажилдал турар. Тус чер бот-башкарлыг органнары—сонгуттурган чагырга даргалары, бүгү деңгелдин тус чер депутаттары, Чазак, федералдыг эрге-чагырга органнарының девискээр органнары, эрге-

хоойлу болгаш судтар структуралары база Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазы ажилдап турар.
Эрткен чылдың дөрткү кварталында Чазак республиканың 2007 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң программаның база бюджет дугайында хоойлу төлөвилелин ажилдап кылырын дооскан. Парламентте дамчыдып бээри-биле шупту 29 эрге-хоойлу актыларын болгаш программаларны белеткээн. Оларны ажилдап кылырда кончуг кичээнгейлиг болгаш демократтыг езу-биле көргөн бис. Бүгү көргүзүлгелерни федералдыг яамылар болгаш ведомстволар, муниципалитеттерниң чагыргаларының төлээлери-биле чөпшээрешкен, 2015 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң программаларына оларны дүүштүр кылган. Декабрьда болган семинар-хуралга «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан Хоойлужудулга палатазының депутаттары, Төлээлекчилер палатазының комитеттер даргалары оларның сайгарылгазынга идепкейлиг киришкеннер.
Программага дүүштүр 2007 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң улуг өскерлишкенин эргилде болуру көрдүнгөн. Чурттакчы чонун чайгаар өзүлдээ көвүдээр, аарып-аржыларының деңгели, чаш уругларның, иелерниң хораары, янзы-бүрү чылдагааннардан улустун өлүрү дыка кудулаар. Программаның күөселдээ акша-хөреңги, материал-техниктиг, күш-ажыл курлавырлары-биле быжыглаттынган. Бир кижиге онааштыр орулга ортумаа-биле 16,8 хуу, айда ортумаа-биле шалың төлевири 24,4 хуу өзөр, ооң хемчээли айда 10700 рубль чедер. Мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерни амыдыралга боттандыры улам-чылаар, кижилерниң амыдыралының шынарын экижидеринге немелде арганы ол бээр. Чуртталга оран-савазын ажилдалга кириери 1,8 катап өзөр, муң хире өг-буле чаа бажыңнарны алыр. Бюджеттиң бүгү үндээниниң саң-хөө хемчээли 16,5 млрд. рубль чедер. Инвестицияже 3 млрд. рубль рубльди чорудар, орта инвестиция чээлилерин кириер, ынчангаш ол 2006 чылдың деңгелинден 1,5 катап хөй болур. 500 чаа ажилдаар черлерни тургузар, ажил чоктарның саны 5 хуудан хөй кызырлыр. Амыдыралына аажок чединмес өг-бүлелерниң саны дыка кызырлыр. Көдээ ажил-агыг болгаш тудуг ком-

плекизин хөгжүдеринче онза кичээнгейни салыр.
2007 чылда ажил-чорудулгавыстың кол угланышкыны болгаш сорулгалары бо-дур. Программа аажок нарын, ону күөседиринге улуг күженишкени херек, ынчалза-даа бүгү тала-биле быжыглаттынган, ол күөсеттинип болур. Чазак чылдың баштайгы хүннеринден эгелеп ооң күөселдээзине кирипкен. Ынчалза-даа республиканың парламентииниң хоойлу төлөвилелдерин хуусаазында көөрүндөн болгаш хүлээп алырындан дыка хөй чүве хамааржыр.
Ынчангаш дараазында дындагыларны силерге чедирер бодадым. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң программаларын амыдыралга боттандырының эрге-хоойлу нормативтиг баазаның документи-лерин Чазак эрткен чылдың ноябрь төнчүзүнде, өске документи-лерни октябрьда-ла белеткеп дооскан. Парламентииниң Хоойлужудулга палатазы октябрь-декабрьда ажилдап эгелеп бээр деп санап турдувус. Тургустунган байдалдың уржундан амыдыралга чугула херектиг төлөвилелдер ам-даа шимчээшкени чок чытышаан. Ол документи-лерни Чазак моон ыңай шимчеппейн бодунга тудуп шыдавас, чүге дээрге даарта, январь 10-да, чурттуң база республиканың Бюджет кодекзинге болгаш республика хоойлузунга дүүштүр ол документи-лерни парламентиинге дамчыдарының сөөлгү хуусаазы-дыр.
Россия Федерациязының бюджет дугайында Федералдыг хоойлузунга чурттуң Президентизи В.Путин эрткен чылдың декабрь 22-де ат салган сагындырайн. Бис парламентиинге бодувустуң бюджетивисти 20 календарлыг хүн эрткен соонда дујаар ужурулур бис. Чазак хоойлуну хажытпаан, ону хажыдар дивейн турар. Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының аппаратынче хоойлулар төлөвилелдерин бөгүн чорудуп тур бис. «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан ажилдап турар депутаттар ол документи-лерни өөренип, сайгарып эгелеп болур. Ол документи-лерниң хоолгаларын таныжары-биле Төлээлекчилер палатазының депутаттарына дамчыдып берип тур бис. Ынчангаш сонгукчулар мурнуку силерниң харысалгаңарга ынадывыс.

(Уланчызы 3-кү арында).

ТЫВА ПАРЛАМЕНТИНИҢ ЭРГИ ДАРГАЗЫНГА КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭ ОТТУРЗА ХӨҢНУ

РФ-тиң Саналга палатазы Тываның парламентииниң саң-хөө ажил-чорудулгазының хыналдазының түңнелдерин чарлаан, ооң түңнелинде 39,6 млн. рубль ниити түңге саң-хөө хажыдышкыны илерээн. Улуг Хуралдың удуртулгазына, ылаңгыя октябрь сонгулдааларының бүүзүндө Россияның амыдырал партиязынче шилчип чоруй барган экс-спикер Василий Оюнга хамаарыштыр кеземче херектерин оттурза хөңнү деп Тываның Чазаанда санап турар.

Саналга палатазының ме-дээзи-биле алырга, хыналда 39,6 млн. рубль түңге хажыдышкыны илереткен, ооң иштинде 2,2 млн. рубльди сорулгазынга эвес ажыглаан. Бүгү хажыдышкыны Хуралдың ажил-агыг эргелелинге хамааржыр. Ол бюджет албан чери болбайн турар хиринде-ле сүлделиг танмалыг, банкыда агар саныг болгаш юридиктиг организация эрге-байдалдыг. Чижек кылдыр алырга, эргелел акша-хөреңгилерни боттускайлаң баш мингип, ажилдар күөселдээзинге болгаш ачы-дуза чедирилгезинге керээлери чарып, а ол ышка РФ-тиң Бюджет кодекзинге чөрүштүрү күрүне э-хөреңгизиниң ажилгалындан орулгаларны ап турган.
2006 чылдың тос айларының дүргүзүндө ажил-агыг эргелелиниң агар санынче 10,5 млн. рубль, ооң иштинде 9 млн. рубль республика бюджетиниң акша-хөреңгилери, а ол ышка орулга эккеп турар өске-даа

ажыл-чорудулгалардан акша-хөреңгилер кирген, оларга үндүрүг онаавайн турган дээрзин хыналда көргүскөн. Оон аңгыда, Тываның ЭТ-хөреңги талазы-биле агентилеи күрүне өнчүзүнүң даңзында Хуралдың балансында турар 7 млн. рубльди кичээнгейге албаан болгаш эт-хөреңгини оперативтиг эргелеп-башкарылгага дамчыдып бээриниң дугайында керээни чарбаан болуп турар.
Хыналданың түңнелдери-биле Саналга палатазы Тываның парламентииниң болгаш Чазаанга негелделерни, а ол ышка Федералдыг казначействоже албан езузунуң чагаазын база Чиңгине прокуратураже кыйгырыгы кириген. Хыналданың түңнелдериниң дугайында отчетту РФ-тиң Федералдыг Хуралынче болгаш РФ-тиң Президентизиниң Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Квашиниче чоргускан.
«Коммерсантъ» солун, №243, 2006 чылдың декабрь 27.

Россия Федерациязының күрүне шаңналы-биле шаңнаар дугайында Россия Федерациязының Президентизиниң ЧАРЛЫ

Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш
«Бүдүрүлгө өөредилгезиниң талазы-биле Россия Федерациязының алдарлыг мастери» хүндүлүг атты эге профессионал өөредилгениң «Кызылдың № 4 профессионал училищези» күрүнениң өөредилге албан чериниң бүдүрүлгө өөредилгезиниң мастери Мария Бадарчиевна Филимоновага тыпсыр.

Россия Федерациязының Президентизи В.ПУТИН.
Москва, Кремль
2006 чылдың декабрь 15 № 1409

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты А.А. Дудкинге тыпсыр дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының ЧАРЛЫ

Республикага банк херээн хөгжүдеринге салышкыны база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Россельбанк» ААН-ниң Персонал болгаш регионнар четкизин хөгжүдериниң департаментииниң салбырлары-биле ажилдаар килдистиң начальниги **Алексей Антонович Дудкинге «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.**

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.
Кызыл хоорай
2007 чылдың январь 9 № 2.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарына КЫЙГЫРЫЫ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Бо чоокку хүннерде Хоойлужудулга палатазының депутады В.М. Оюн бюджет дугайында хоойлуну хүлээп албаска-даа ажырбас, республика ай санында он ийиниң бири акшаландырышкынын күсели-биле чурттай бээр болгаш ол көңүс анаа болур деп бодалын чугаалады. Ук депутатка удур мен. Мында көңүс анаа болур хире чүнү-даа көрбейн тур мен. Силерге, дээрги Оюн, хоойлу хажыдышкыны шагда-ла анаа-ла-бир чүве апарган-дыр, а бистерге болгаш чонга – чок. Силер 2005 чылды катаптаксап турар силер, ам база-ла бюджет май айда барып хүлээттинер дугайында элдээртип тур силер.

РАП-тын депутаттарына он ийиниң бир кезин-биле чурттап деп чүве чүл дээрзин сагындырайн.

Бирээде. «Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунун 27 чүүлүнге дүүштүр бюджеттен ай санында чарыгдалдар акшаландырышкыны эрткен чылдың денчелинден он ийиниң бир кезин кылдыр чорутунар, а ол болза, 2007 чылдың бюджетинде көрдүнгенинен оранчок эвээш болур. Бюджет адырының ажилчынарның ажил төлөвининиң фондузун 1 млрд. рубльге улгаттырып көрдүнген, ындыг-даа бол, бо таварылгада олар планнаттыг турганындан 22 хуу эвээшти алып апарлар.

Ийде. Инвестиция программаларын боттандыраарын чедип ап шыдаваас бис, тудуг талазы-биле ажилдар, ылаңгыя чурттаар орансава айтырыыңга белеткелдер чок калыр бис, чаа объектилер тудуун акшаландыраары болдунмас. Тудугжоларның дөрт муң кижилер армиязы ажил-даа, амыдыраар-даа аргазы чок калыр.

Уште. Чонун чиигелделер алып чамдык кезин акшаландырышкын деткимчезин албас.

Кандыг салдарлыг болур-дур, хүндүлүг депутаттар, бюджетти доктааткан хуусаазында хүлээп албазы нарын байдалдарны тургуза бээр, бирги ээлчегде ол сонгукчуларын, бүгү чурттакчы чонун сонургалдарыңга когаралды чедирер. Ол РАП-тын дээрги Оюн баштаан 12 депутадыңга, ынчан-май канчаар, когарал чедирбес.

Оларда дээп болбазының депутат мандаттары бар, оларда чылыг квартиралар, албан чериниң транспорту, чырык, чылыг кабинеттер бар, дузалакчылары болгаш секретарьлары бар, оларда хей түннүг шалыг төлөвири болгаш чурт иштинге болгаш даштыкыже сургакчылап чоруп болур хостуг байдалы бар. Ындыг болган төлээде, мында ийи аңгы сонургалдар үскүлөжип турар: чонда – бодунуу, а дээрги Оюнда болгаш оон бөлүүнде база – бодунуу.

Оон-биле кады сагындырык-саарым болза, оппозицияда турар билдингер бөлүгөжишкынниң парламенти турар үезинде, а олар удавас 5 чыл болур, дээрги Оюн республика бюджетинче чаңгыс көпөөк-даа кирибээн. Бөгүн Хоойлужудулга палатазының депутаттарының бадылаар эргелиг 27 санныг кижизи бар турда-ла, ол кылымал политиктиг кризисти күткүп өөскүткеш, бодунун хай-чагырга чок хоойлу болгаш политиктиг этиканың бүгү кызыгаарларын үрээр бачыдын үргүлчүлөвишаан. Оон хоорай чонунун эрге-ажыын камгалап тур мен деп хоозун шуугаазыны, анаа бөдүүн анализ кылырга безин, саваң көвүү дег чарлып чаштай бээр-дир. Кызыл хоорайның 4 сонгудла округтарындан Хоойлужудулга палатазының депутаттарының чогуңга, чүнүн-даа мурнунда, сонгудла мурнунун кампаниязының үезинде болгаш сонгудла хүнүнде хей санныг хажыдышкыннар кылып турган РАП-тан кандидаттар боттары буруулуг. Оларга сагындырайн, хоорай чонун мегелеп шыдаваас силер деп.

Кым хоорай дээш улуг сагыш салышкынын кылып турарын чон билер. Ол дээрге, бирги ээлчегде, кызылчылар боттары-дыр, бистин найысылалыстың чурттакчылары, мээң сонгукчуларым. Оларның бүүрелин кажан-даа утпас мен, моон мурнунда бүгү-ле эрткен сонгудаларга олар мээң кандидатурамны деткээнер. Хоорайже республиканың Чазаа сагыш салып турар. Оон хергелдер дээш күш-ажылчы коллективтериниң удуртукчулары сагыш аарып чоруур. Хоорай айтырыгларын мэрри болгаш хоорай депутаттары шийтпирлеп турар. Парламентиниң ийги чыыжының 133 сонгуткан депутаттарының хей

кезии хоорайда чурттап, хоорайда ажилдап турар.

Хоорайжылар дээш езулуг сагыш салышкынын силер чүгө бо чылдың январь-февраль айларында 2007 чылдың бюджетиниң дугайында хоойлуну болгаш республиканың хөгжүлдезиниң программасын хүлээп алгаш көргүзүп болур силер. Бо тургустунган байдалдан үнер дээш Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2-ги пунктузунун «о» иштики пунктузунга болгаш 2006 чылдың ноябрь 24-те №2-П республиканың Конституция судунун доктаалыңга дүүштүр мен бөгүн Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының ээлчег чок сессиязын 2007 чылдың январь 16-да эртенгиниң 10 шакта Улусчу чогаадылга бажыңыңа чыылдыраарының дугайында чарлыкты үндүрдүм. РАП-тан депутаттары сессияга ам-на кээп, боттарының депутат хүлээлгелерин күүседип кириптеринче кыйгырып тур мен. Силерин араңарда шыңчы болгаш арын-нүүрлүг, боттарының амы-хуу бодалдары бар болгаш дээрги Оюнунун хирлиг оюннардындан ойталай бээринге белен кижилер бар дээрзинге бүүрелдиг мен.

Хүндүлүг депутаттар, чаңгыс чер-чурттугларым!

Шактарыысты «деңнээрин» төөгүлүг үези чедип келди. Республиканың Чазаа бодунун чонунга шыңчы бараан болуп келген болгаш ам-даа бараан болуп чоруур. Ынчангаш Чазак 2007 чылда чонун амыдырал деңнелинге болгаш шынарыңга эки салдарны чедирер уjurлуг экономиканы сайырадып-хөгжүдериниң шыңгыы планнарын ажилдап кылган турган болгаш ону боттандыраар дээш чон-биле деңге ажилдап кирипкен.

Оюнга баштаткан РАП-тан каш санныг депутат-политиканың күткүүшкүнүңе силерин алыспазыңарга бүүрээр мен. Политиктиг кризис байдалдарында безин хөделер аргалар Чазакта бар. Силерин-биле кады 2007 чылдың сорулгаларын күүседип шыдаптарыыска бүүрелдиг мен. Республиканың турум хөгжүлдези дээш орукка база бир бурунгаар базымдан кылыылынар.

Кичээңгейинер дээш четтирдим.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының ЧАРЛЫКТАРЫ

2007 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың республика бюджетин түр үеде эргелеп-башкаарының дугайында

«2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу хоойлу езугаар күш киргиче чедир 2007 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың республика бюджетин түр үеде эргелеп-башкаарын боттандыраар сорулга-биле Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 190 чүүлүңе болгаш 2005 чылдың ноябрь 20-де № 1127 ВХ-1 «Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 27 чүүлүңе дүүштүр **ДОКТААДЫРЫМ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың республика бюджетинде акша-хөреңгилериниң акшаландырышкынын 2007 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың республика бюджетинче акша-хөреңгилериниң херек кырында киргенин барымдаалап, айда 2006 чылдың акшаландырышкынындан он ийиниң биринден хей эвес кылдыр чорудар.

Бюджет адырының ажилдакчыларының шалың акшазыңга болгаш анаа немелде санаашкыннарга акшаландырышкын Тыва Республиканың нормативтиг актыларында доктаатканындан куду эвес болур уjurлуг деп чүүлүг доктаадыр.

2. Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелели, Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле Эргелели Тыва Республиканың республика болгаш тус чер бюджеттеринче өйлөп-таарыштырып турар үндүрүглериниң, чыылдаларның болгаш үндүрүгге хамаарышпас төлээшкыннерниң кирип санаашкыннарын нормативтиг кирип санаашкыннар езугаар №1,2 капсырылгаларга дүүштүр чорудар.

3. Бо доктаалдык күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдезиниң эргелелинге онаар.

4. Бо доктаал анаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай, 2007 чылдың январь 9, №3

С.К. Долгар дугайында

1. Өске ажилче шилчээни-биле холбаштыр Саган-оол Кызыл-оолович Долгарны Тыва Республиканың бойдус ажылгал сайыдының эрге-дужаалындан хостаар.

2. Бо Чарлык анаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Кызыл хоорай, 2007 чылдың январь 10, № 4

Тыва Республиканың бойдус ажылгал сайыдының дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээнин «ж» пунктузунга дүүштүр Владимир Думатович Хемер-оолду Тыва Республиканың бойдус ажылгал сайыдыңга томуйлаар.

2. Бо Чарлык анаа ат салган хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2007 чылдың январь 10, № 5

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының 2006 чылдың октябрь 17-де №121/662-4 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгудаларының ниити түңнелдерин тодарадырының дугайында» доктаалыңга өскерилгелер киририниң дугайында
Кызыл, 2007 чылдың январь 9, №127/725-4

Тыва Республиканың Дээди судунун 2006 чылдың декабрь 13-те шийтпиринге дүүштүр, Кызыл хоорайның девискээр соңгудла комиссиязының 2006 чылдың декабрь 28-те №281-ТК протоколунга болгаш шийтпиринге үндезилеп, «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 52 чүүлүнүн 1 кезээң удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының 2006 чылдың октябрь 17-де №121/662-4 «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгудаларының ниити түңнелдерин тодарадырының дугайында» доктаалыңга дараазында өскерилгелерни кириер:

1. 3 пунктуларда «106» деп санны «107» деп сан-биле солуур;

2. пунктуда «Найыралдың №31» деп сөстөрни уштур.

2. Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының 2006 чылдың октябрь 17-де №121/662-4 доктаалыңга капсырылган «Александр Алексеевич Мистров» деп сөстөрүн соонга «Найыралдың №31 соңгудла округу Анатолий Сергеевич Серен» деп сөстөр-биле немээр.

3. Бо доктаалды Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынче болгаш парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чоргузар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийги чыыжының депутаттарының катап соңгудаларын чарлаарының дугайында

Кызыл, 2007 чылдың январь 9, №127/726-4

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 72 чүүлүнүн 1

кезээң удуртулга болдурга Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. 2007 чылдың март 11-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының Ленинградский №1, Восточный №2, Центральный №3, Правобережный №4, Автодорожный №5 чаңгыс мандаттыг соңгудла округтарының талазы-биле катап соңгудаларын соңгудла хөделишкыннериниң хуусаазын үштүң биринге кызырып тургаш чарлаар.

2. Бо доктаалды парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чоргузар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының катап соңгудаларын чарлаарының дугайында

Кызыл, 2007 чылдың январь 9, №127/727-4

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгудаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 53 чүүлүнүн 1 кезээң удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. 2007 чылдың март 11-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының Школьный №5, Первомайский №6, Пролетарский №9, Восточный №10, Загородный №13, Университетский №15, Ленинский №16, Центральный №17, Чүлдүм №19, Кочетов №22, Калинин №28, Геологический №29, Кечил-оол №30, Автодорожный №32, Бай-Хаакский №35, Правобережный-1 №43, Правобережный-3 №45 чаңгыс мандаттыг соңгудла округтарының талазы-биле катап соңгудаларын соңгудла хөделишкыннериниң хуусаазын үштүң биринге кызырып тургаш чарлаар.

2. Бо доктаалды парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чоргузар.

№7, 8, 34, 60, 86, 117 соңгудла округтарының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының соңгудаларыңга бадылаашкыннарны соңгаарладырының дугайында

Кызыл, 2007 чылдың январь 9, №127/728-4
Туристический №7, Малчын №8, Студенческий №34, Шекпээр №60, Кызыл-Хая №86, Чааты №117 соңгудла

округтарыңга бадылаашкын хүнүнде чаңгыс-даа кандидат бүрүткеттинмээни-биле азы чаңгыс-чаңгыс кандидат бүрүткеттингени-биле холбаштыр, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгудла эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 38 чүүлүнүн 33 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Кандидаттары немей депшидери база оон ыңайгы соңгудла хөделишкыннерин боттандыраары-биле Туристический №7, Малчын №8, Студенческий №34, Шекпээр №60, Кызыл-Хая №86, Чааты №117 соңгудла округтарының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаттарының 2007 чылдың март 11-де соңгудаларын соңгаарладыр.

2. Бо доктаалды парладыры-биле республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынче чоргузар.

Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының даргазы Ш. МОНГУШ.

Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының секретары Л.Ы. КАРА-САЛ.

ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорайның девискээр соңгудла комиссиязының кежигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксатканы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазында, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарында, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралында депутат мандаттарының хуваалдазынга дорту-биле кириштирген, кандидаттар даңзызын депшиткен политиктиг партияларга, соңгудла блоктарыңга, хей-ниити каттыжышкыннарыңга, чурттап, ажилдап, албан хаап, өөренип турар чериниң аайы-биле сонгукчулар хуралдарыңга Кызыл хоорайның девискээр соңгудла комиссиязының составының кезин (бадылаар эргелиг бир кежигүн) немей хевирлеп тургузарының дугайында дыңнадып тур.

Саналдарны бо дыңнадыгы парлаан хүнден чеди хонуктун дургузунда 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, кабинет 210 (тел. 1-10-09) адресче кириер.

Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязы.

ЧЕТВЕРГ, ЯНВАРЬ 11

1 КАНАЛ

05.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Малахов +».
10.20 «Вечный зов», т/с
11.20 Детективы.
12.00 НОВОСТИ.
12.20 Лолита. Без комплексов.
13.20 Понять. Простить.
14.00 Другие НОВОСТИ.
14.30 Контрольная закупка.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Вне закона. «Криминальный участок».
16.00 «Любовь как любовь», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.20 «Пять минут до метро», т/с.
19.10 Пусть говорят.
20.00 «Сестры по крови», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «За все тебя благодарю», т/с.
22.30 «Мама вышла замуж».
23.30 Ночные НОВОСТИ.
23.40 К 100-летию С.П. Королева. «Битва за космос». Фильм 4-й.
00.50 «Чужие», х/ф.
03.40 «Мертвая зона», т/с.
04.20 - 04.45 «Новые чудеса света». Брюссель.

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
«ТЫВА»
06.15, 07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

ПЯТНИЦА, ЯНВАРЬ 12

1 КАНАЛ

05.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Малахов +».
10.20 «Вечный зов», т/с.
11.20 Детективы.
12.00 НОВОСТИ.
12.20 Лолита Без комплексов.
13.20 Понять. Простить.
14.00 Другие НОВОСТИ.
14.30 Контрольная закупка.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Вне закона «Дневное нападение».
16.00 «Любовь как любовь», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.20 Пусть говорят.
19.00 Поле Чудес.
20.00 «Сестры по крови», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.25 «Я люблю тебя, жизнь!». Концерт Михаила Задорнова
23.40 «Хроники Риддика», х/ф.
01.50 Премьера. Триллер «Мелкая рыбака».
03.50 - 05.20 Комедия «Неудачник».

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
«ТЫВА»
06.15, 07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

07.25 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
08.45 «Мой серебряный шар. Любовь Соколова».
09.45 Мусульмане.
10.00 «Вызов», т/с.
11.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.
РОССИЯ
11.50 «Вызов», т/с.
12.50 «ХА». Маленькие комедии.
13.00 «Городок». Дайджест.
13.30 Вся Россия.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
14.20 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.40 Суд идет.
16.00 «Кулагин и партнеры», т/с.

РОССИЯ

07.25 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
«ТЫВА»
08.45 Болчаг шагы. Дорт эфир. Тел.: 1-37-33.
09.25 Хөгжүмнүг байыр.
09.40 Коллаж.

РОССИЯ

09.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
10.00 «Вызов», т/с.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

11.50 «Вызов», т/с.
12.50 «Частная жизнь», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.20 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.40 Суд идет.
16.00 «Кулагин и партнеры», т/с.
16.40 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

17.20 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.40 «Обреченная статья звездой», т/с.
18.40 «Волчица», т/с.
19.40 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

16.40 ВЕСТИ. Дежурная часть.
17.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

17.20 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.40 «Обреченная статья звездой», т/с.
18.40 «Волчица», т/с.
19.40 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

21.05 Спокойной ночи, малыши!
21.15 «Вызов», т/с.
23.15 Комедия «На Дерибасовской хорошая погода, или На Брайтон-бич опять идут дожди».
01.15 - 03.12 Остро сюжетный фильм «Остров доктора Моро».

СТС

06.00 «Как сказал Джим», т/с.
06.45 «Чебурашка идет в школу», м/ф.
07.00 «Приключения Вуди и его друзей», м/с.
07.30 «Папа на все руки», т/с.
08.00 «Кадетство», т/с.
09.00 Истории в деталях.
09.28 Настроение с Евгением Гришковцом.
09.30 «Завтра будет завтра», т/с.
10.30 «Даша Васильева Любительница частного сыска-4».
12.30 «Не родись красивой», т/с.
13.30 «Годзилла», м/с.
14.00 «Смешарики», м/с.
14.05 «Приключения Вуди и его друзей», м/с.
14.30 «Оливер Твист», м/с.
15.00 «Гаджет и гаджетины», м/с.
15.30 «Скуби Ду», м/с.
16.00 «Шоу Тома и Джерри», м/с.
16.30 «Комиссар Рекс», т/с.
17.30 «Завтра будет завтра», т/с.
18.30 «Папа на все руки», т/с.
19.00 «Кто в доме хозяин?», т/с.
19.30 Истории в деталях.
19.58 Настроение с Евгением Гришковцом.
20.00 «Кадетство», т/с.
21.00 «Александр».
00.30 Истории в деталях.

РОССИЯ

21.05 Спокойной ночи, малыши!
21.15 «Вызов», т/с.
23.15 Премьера. «Старые русские бабки. Никитична-Мавриковна».
00.10 Зеркало.
00.30 ВЕСТИ+.
00.50 - 03.28 «Усадьба «Говардз Энд», х/ф.

СТС

06.00 «Как сказал Джим», т/с.
06.45 «Баба-Яга против!», м/ф.
06.55 «Смешарики», м/с.
07.00 «Приключения Вуди и его друзей», м/с.
07.30 «Папа на все руки», т/с.
08.00 «Кадетство», т/с.
09.00 Истории в деталях.
09.28 Настроение с Евгением Гришковцом.
09.30 «Завтра будет завтра», т/с.
10.30 «Даша Васильева. Любительница частного сыска-4».
12.30 «Не родись красивой», т/с.
13.30 «Годзилла», м/с.
14.00 «Смешарики», м/с.
14.05 «Приключения Вуди и его друзей», м/с.
14.30 «Оливер Твист», м/с.
15.00 «Гаджет и гаджетины», м/с.
15.30 «Скуби Ду», м/с.
16.00 «Шоу Тома и Джерри», м/с.
16.30 «Комиссар Рекс», т/с.
17.30 «Завтра будет завтра», т/с.
18.30 «Папа на все руки», т/с.
19.00 «Кто в доме хозяин?», т/с.
19.30 Истории в деталях.
19.58 Настроение с Евгением Гришковцом.
20.00 «Кадетство», т/с.
21.00 «Убойная сила», т/с «Уми-

рать подано».
22.00 «Ужас амитвилля».
00.00 Истории в деталях.
00.28 Настроение с Евгением Гришковцом.
00.30 «Кто в доме хозяин?», т/с.
01.00 «Части тела», т/с.
01.50 Комедия «Действуй, крошка!»
02.10 «Коварство гор», т/с.
03.55-05.20 «Дорогая, я уменьшил детей», т/с.

В программах телепередач возможны изменения

00.58 Настроение с Евгением Гришковцом.
01.00 «Кино в деталях» с Федором Бондарчуком.
01.50 Последний киносеанс.
03.45 - 05.20 «Оружие массового развлечения».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ
09.05 Наше все!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Особо опасен!
11.00 «Таксистка-3», т/с.
12.00 «Две правды», ток-шоу.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.35 «Улицы разбитых фонарей», т/с.
14.35 «Внимание, говорит Москва!», т/с.
15.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.35 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.35 «Врачебная тайна», т/с.
20.35 «Улицы разбитых фонарей», т/с.
21.30 Комедия «Полицейская академия».
23.25 «Евротур», х/ф.
01.05 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
02.40 Комедия «Быть человеком».
04.35-05.20 «Центр Вселенной», т/с.

ТНТ

05.45 Москва. Инструкция по применению.
06.10 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.00 Глобальные новости.
07.05 «Ракетная мощь», м/с.
07.30 «Дикая семейка Торнберри», м/с.
07.55 «Новая жизнь Рокко», м/с.
08.20 Наши песни.
09.00 «Замуж за миллионера», т/с.
10.00 Правила съема.
11.00 «Счастливы вместе», т/с.
12.00 «Даша-следопыт», м/с.
12.30 «Настоящие монстры», м/с.
13.00 «Как говорит Джинджер»,

ТНТ

05.45 Москва. Инструкция по применению.
06.10 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.00 Глобальные новости.
07.05 «Ракетная мощь», м/с.
07.30 «Дикая семейка Торнберри», м/с.
07.55 «Новая жизнь Рокко», м/с.
08.20 Наши песни.
09.00 «Замуж за миллионера», т/с.
10.00 Голые стены.
11.00 «Счастливы вместе», т/с.
12.00 «Даша-следопыт», м/с.
12.30 «Настоящие монстры», м/с.
13.00 «Как говорит Джинджер», м/с.
13.30 Такси.
14.05 Деньги на проводе.
15.05 Комедия «Домашняя война».
17.00 Дом-2. Про любовь.
18.00 «Счастливы вместе», т/с.
19.00 Такси.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 Клуб бывших жен.
21.00 Дом-2. Про любовь.
22.00 «Комеди Клуб» на Пафосе. Дневник фестиваля.
23.00 «Комеди Клуб». «40 лет спустя».
00.00 Спецвключение. Дом-2. После заката.
00.30 Москва. Инструкция по применению.
01.05 Ночные игры.
01.30 Дом-2. Любовь. «Как все начиналось».
02.30 Комедия «Домашняя война».
04.10 -05.15 Ночные игры.

23.00 «Сумасшедшие за стеклом, или Мультреальти», м/с для взрослых. 1-я серия.
23.30 Спецвключение. Дом-2. После заката.
00.00 Москва. Инструкция по применению.
00.35 Ночные игры.
01.05 Дом-2. Любовь. «Как все начиналось».
02.05 Комедия «Дики Роберте: звездный ребенок».
03.55 Ночные игры.
04.55 - 05.50 «Настоящий мужчина». Развлекательная программа.

Өг-бүлө эмчилеривиске

Экии, «Шын» солуннун редакциязы! Бис Өвүр кожууннун төп эмнелгезинин кезип эмнээр салбырының аныяк өг-бүлө эмчилеринин дугайында бижикседивис. Кожуунуустун төп эмнелгезинин нити аарылар база кезип эмнээр салбырлары шагдан тура, чаңгыс черге турган. Чаңгыс черчурттуувус, аныяк, эрес, шудургу, шалыпкын, кежээ кезип эмнээр эмчивис Орлан Эрес-оолович Кыргыз чартык чыл ажылдап чоруй, 2005 чылдың февраль 23-түн хүнүнде республика чергелиг марафон эрттирип, эмнелгениң кезип эмнээр салбырын ажылдаарыңа таарымчалыг кылдыр тускайлай аңгылап берип, улуг дузазын көргүскен. (Ынчан бистин эмнелгениң салбырының ачы-дуза марафонунга киришкен чонувуска улуубиле четтиргенивисти илередип тур бис). Ак шырайлыг, узун дурт-сынныг, чымчак сеткилдиг, аарыг улузунга эвилең-ээлдек, дузааргак, спорттун кандыг-даа хевиринге дески ойнаар, кылган ажылын эчизинге чедирер чаңылдыг аныяк эмчивис Орлан Эрес-оолович өг-бүлелиг, 2 оолдуг. Эмчивистин өөнүң ишти Инна Май-ооловна Лопсан база-ла дээди эртемниг херээженнер эмчизи. Ол божудулга бажынының кол эмчизи бооп ажылдап турар.

Аныяк өг-бүлө эмчилеривис Хандагайты эмнелгезинге 2 чыл ажылдаш, амгы үеде чаш епаялыг-даа болза, эртем-билиин бедидип, Красноярск болгаш Кемерово хоорайларда 2 аңгы клиниктиг ординатураларда өөренип турар. Бистин кезип эмнээр салбырының база-ла аныяк эмчизи, Өвүр, Хандагайты күдээзи Сылдыс Монгушович Мандаржап элзэн чылдар ажылдап чоруур. Өөнүң ишти нити аарыглар эмчизи Чодураа Чкалововна Мандаржап. Олар иелзэн Новосибирск хоорайның клиниктиг ординатуразыңа 2 чыл өөрөнгөш, ажыл-агыйын уламчылай берген. Бо эмчилеривис Ээлдек деп чаптанчыг чараш кыстыг. Чоннун кадыын камгалаар белең эвес мергежилди шили алгаш, улуг-бичи чонунга буянын чедирип чоруур аныяк өг-бүлө эмчилеривиске Чаа үнүп орап чыл уткуштур байыр чедирбишаан, амыдырал-чуртталгазыңа, ажыл-ижинге, өөредилгезинге улуг-улуг чедишкенини, чаагай кежик-чолду, быжыг кадыкшылды сеткиливистен күзедивис. Хандагайтының кезип эмнээр салбырының эмчи сестралары Алинаа ИР-ГИТ, Чимис МОНГУШ, Чалгынмаа САТ, Айлаң ОЮН, Даң-Хаяа ХОМУШКУ, Меңги ООРЖАК.

СУББОТА, ЯНВАРЬ 13

1 КАНАЛ

05.40 «Бальное платье», х/ф.
06.00 НОВОСТИ.
06.10 «Бальное платье», х/ф. Окончание.
07.20 Играй, гармонь любимая!
08.10 Дисней-клуб: «Русалочка», «Клуб Микки Мауса».
09.00 Слово пастыря.
09.10 Здоровье.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смак.
10.50 Премьера. «Зверинец».
11.20 Премьера. «Хочу все знать».
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Премьера. «В поисках Тутанхамона».
13.20 Премьера. Нарисованное кино. «Лило и Стич».
14.40 Премьера. «Тото Кутуньо в кругу друзей». Праздничный концерт.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 Бенефис Юрия Гальцева и Елены Воробей.
21.00 ВРЕМЯ.
21.20 «Первый дома».
01.00 «Приходи на меня посмотреть», х/ф.
03.00-05.00 Комедия «Дед Отмороз-2».

РОССИЯ

06.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!

08.00 ВЕСТИ.
08.10 Местное время. ВЕСТИ-Московская область.
08.20 Военная программа.
08.45 Утренняя почта.
09.20 Субботник.
10.00 Вокруг света.
11.00 ВЕСТИ.
11.10 Местное время. ВЕСТИ-Московская область.
11.20 Сто к одному.
12.15 Комната смеха.
13.15 «Бунт Ихтиандра. Александр Беляев».
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Комедия «Именины».

ТВВА

16.00 «Ажы-биле... Открытый разговор» Прямой эфир. Т. 1-37-33.
16.45 Коллаж.
16.50 Точка зрения Жириновского (на платной основе).
17.00 Хөгжүмнүг байыр.
17.20 Местное время. ВЕСТИ-ТВВА. События недели.

РОССИЯ

18.00 «Аншлаг». Старый Новый год.
20.00 ВЕСТИ.
20.20 «Аншлаг». Старый Новый год. Продолжение.
22.15 Комедия «Граф Монтенегро».
00.30 - 02.56 Комедия «Серд-

цеетки».

СТС

06.00 «Веселенькие выходные», х/ф.
07.25 «Миллион в мешке», м/ф.
07.55 «Жили-были Несси. Тайна одного озера», м/с.
08.20 «Смешарики», м/с.
08.30 «Биби Блоксберг», м/с.
09.00 Улица Сезам.
09.30 «Ясон и герои Олимпа», м/с.
10.00 «Маленькая принцесса».
12.00 «Хорошие песни». Развлекательная программа.
14.00 Снимите это немедленно.
15.00 «Свадебный переполох». Развлекательная шоу-программа.
16.00 «Истории в деталях». Специальный выпуск.
16.30 «Папа на все руки», т/с.
17.30 «Александр».
21.00 «Джордж из джунглей».
23.00 Хорошие шутки.
01.00 Ежегодная кинопремия «КАРОнация».
02.40 «1941-й год».
04.35 - 05.30 Фильмы производства ВВС. «Суперчеловек. Запчасти для тела».

НТВ

05.20 Комедия «Полицейская академия».
06.55 «Рикки-Тикки-Тави», «Маугли», м/ф.
07.30 Сказки Баженова.

08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 Золотой ключ.
08.45 Без рецепта.
09.20 Смотр.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Главная дорога.
11.00 Кулинарный поединок.
12.00 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.25 Особо опасен!
14.00 Комедия «Кудряшка Сью».
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Женский взгляд» Оксаны Пушкиной. Старый Новый Год.
17.00 Своя игра.
17.55 «Адвокат», т/с.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.35 Боевик «Миссия невыполнима».
21.30 Детектив «Тонкая штука».
23.05 Новый год в стиле «АББА».
01.15 Детектив «Мальтийский сокол».
02.55 Боевик «Миссия невыполнима».
04.40-05.55 «Центр Вселенной», т/с.

ТНТ

07.00 «Гуси-лебеди», м/ф.
07.25 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
08.15 «Мойдодыр», «Чудо-мельница», м/ф.
08.50 Наши песни.
09.10 «Братц», м/с. Закл. серия.
09.30 «Саша + Маша», т/с.

ВОСКРЕСЕНЬЕ, ЯНВАРЬ 14

1 КАНАЛ

05.45 Комедия «Убить карпа».
06.00 НОВОСТИ.
06.10 Комедия «Убить карпа». Окончание.
07.50 Служу Отчизне!
08.30 Дисней-клуб: «Дональд Дак представляет», «Ведьма».
09.20 Умницы и умники.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.20 Воскресный «Ералаш».
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Премьера. «Проклятие фараона».
13.20 «Зимний роман», х/ф.
14.50 Фильм «Сорочинская ярмарка».
16.50 Кто хочет стать миллионером? Праздничный выпуск.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 «Две звезды».
21.00 Воскресное ВРЕМЯ.
21.50 Премьера. Приключенческий фильм «Братья Гримм».
00.00 - 01.55 Комедия «Пока ты спал».

РОССИЯ

05.50 Комедия «Зигзаг удачи».
07.30 Студия «Здоровье».
08.00 ВЕСТИ.
08.10 Местное время. ВЕСТИ-

МОСКВА.
08.20 Сельский час.
08.50 Диалоги о животных.
09.20 «Снеговик-почтовик», м/ф.
09.40 Комедия «Улица полна неожиданностей».
11.00 ВЕСТИ.
11.10 ВЕСТИ. Москва.
11.20 «Городок». Дайджест.
11.50 Сам себе режиссер.
12.45 Смехопанорама.
13.15 «Аида Ведищева. Где-то не белом свете...».
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Фитиль.
15.05 «Целуют всегда не тех», х/ф.
16.25 Премьера. Юбилей Александра Розенбаума с участием Аллы Пугачевой, группы «ЭКС-ББ», Иосифа Кобзона и многих других.
20.00 ВЕСТИ недели с Сергеем Брилевым.
21.00 Специальный корреспондент.
21.25 «Голубой огонек» на Шаболовке».
00.55 - 01.38 Чертовое колесо Арно Бабаджаняна.

СТС

06.00 «Танцы у маяка», х/ф.
07.30 «Остров ошибок», м/ф.
07.55 «Жили-были Несси. Тайна

одного озера», м/с.
08.20 «Смешарики», м/с.
08.30 «Биби Блоксберг», м/с.
09.00 Улица Сезам.
09.30 «Ясон и герои Олимпа», м/с.
10.00 Самый умный.
12.00 Жизнь прекрасна.
14.00 Снимите это немедленно.
15.00 «Мать и дочь». Документальный цикл.
16.00 «Истории в деталях». Специальный выпуск.
16.30 «Вирус любви».
18.15 «Не было бы счастья...»
21.00 «Ловушка для родителей».
23.35 Слава Богу, ты пришел!
00.55 «Таксист».
02.50 «Агнесса Божья».
04.20 Фильмы производства ВВС. «Суперчеловек. Генные лабиринты».
05.10 - 05.30 Музыка на СТС.

НТВ

05.55 Детектив «Тонкая штука».
07.20 «Маугли», м/ф.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 Русское лото.
08.40 Дикий мир.
09.15 Их нравы.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Едим дома!
10.55 Счастливый рейс.

11.45 «Тор Gear». Программа про автомобили.
12.20 Авиаторы.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Особо опасен!
14.00 «В ловушке времени», х/ф.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 Один день. Новая версия.
17.00 Своя игра.
17.55 «Адвокат», т/с.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.35 Боевик «Миссия невыполнима-2».
21.55 Остросюжетный фильм «Сонная лощина».
23.50 Комедия «Остин Пауэрс — голдмембер».
01.25 «Адвокат», т/с.
03.00 Боевик «Миссия невыполнима-2».
05.15 - 06.00 «Центр Вселенной», т/с.

ТНТ

07.00 «Щелкунчик», м/ф.
07.25 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
08.15 «Пастушка и трубочист», м/ф.
08.50 Наши песни.
09.10 «Приключения Рекса», м/с.
09.30 Москва. Инструкция по применению.
10.00 «Тайны магии», д/ф. 1-я

10.00 «Хит-парад дикой природы». «Суперсобаки», д/ф.
11.00 Комедия «На белом катере». 1-я серия.
12.40 Время удачи.
13.30 «Женская лига». Комедия.
14.00 Школа ремонта. «Африканские страсти».
15.00 «Няня спешит на помощь». Семейная программа.
16.00 Клуб бывших жен.
17.00 Дом-2. Про любовь.
18.00 «Саша + Маша», т/с.
19.00 Такси.
19.30 «Женская лига». Комедия.
20.00 Звезды против караоке.
21.00 Дом-2. Про любовь.
22.00 «Комеди Клуб». Старый Новый год.
23.00 «Сумасшедшие за стеклом, или Мультреалити», м/с. для взрослых. 1-я серия.
23.30 «Секс» с Анфисой-Чеховой.
00.00 Спецвключение. Дом-2. После заката.
00.40 Ночные игры.
01.05 Наши песни.
01.20 Дом-2. Любовь. «Как все начиналось».
02.20 «Семейка Аддамс», т/с.
02.50 Комедия «На белом катере». 1-я серия.
04.15 Ночные игры.
05.15 - 06.05 «Настоящий мужчина». Развлекательная программа.

В программах телепередач возможны изменения

серия.
11.05 Комедия «На белом катере». 2-я серия.
12.45 Время удачи.
13.30 «Женская лига». Комедия.
14.00 Алло, гараж!
15.00 Голые стены.
16.00 Правила съема.
17.00 Дом-2. Про любовь.
18.00 Звезды против караоке.
19.00 Такси.
19.30 «Женская лига». Комедия.
20.00 «Необъяснимо, но факт». «Чудо-звери». Секретные материалы.
21.00 Дом-2. Про любовь.
22.00 «Комеди Клуб». Новогодний дайджест.
23.00 «Секс» с Анфисой Чеховой.
23.30 Спецвключение. Дом-2. После заката.
00.05 Ночные игры.
00.30 Наши песни.
00.45 Дом-2. Любовь. «Как все начиналось».
01.45 «Семейка Аддамс», т/с.
02.20 Комедия «На белом катере». 2-я серия.
03.45 Ночные игры.
04.50 - 05.45 «Настоящий мужчина». Развлекательная программа.

Компьютерниң ужуралдары

Компьютер физиканың хоюлуларынга чагыртпас, ында демдектер кайыын тыптып турары база файлдар кайнаар чидип турары-даа билдинмес. Оларны метр-биле хемчээр хирезинде, ону дензи деп адаар.

Эки программистке бо бодалганы бодаарынга каш секунда четчир, а эки физиктиң бажын ол төөредип болур:

«Ася 4,2 метр дензилик. Харылзаа шугумунун делгеми 5 кил болза, ол ынаар кайы хире үр үе дургузунда кирип болурул?»

Телефон дамчыштыр техниктиг дуза дилээн чугаадан:

— «Күскежиктиң» оң талакы кнопказын базыптыңарам.
— Менде ыңдыг кнопка чок, мээниң чүгле солагай талазында.

Вируска удур программа:
— Вирус тывылган! Канчаптарыл?!
— эмнээр;
— өскээр шимчедир;

— херекке албас;
— эжинче дамчыдар-ла!

Компьютер ажылын хайгаараар ажылдакчы даргазының өрээлинге компьютер хынап олурган. Ол үеде секретары кирип келгеш:

— «Бок» деп папкага таварыштыңар бе деп айтырып тур, дарга — дээн.

Ажылдакчы көңүс чаа-ла ону арыглап каапканын сактып келгеш, катап тургузарының бүгү-ле бар программаларын угаан-кут чок чинчерлеп тургаш, папканы катап тургузуп алган олурда, даргазы бо кирип келген.

— Тып алдым!
— Чүнү?
— Чартык шак бурунгаар телефонга айтырып турганыңар папканы, «Бокту».
— Аа, ийе. Ону арыглап кааптар сен деп чугаалаксаан кижинен.

Ол дыка чааскаанзыргай

КАТКЫ БАЖЫ КАТКАН ЭВЕС...

чораан, ооң почта хааржаанга спам безин кирбес...

«Кым миллионер болукап тур?» деп оюн үези. Ойнакчы:
— 50-ийн 50-и догааштырылганы алың.

Башкарыкчы:
— Чаа, хүндүлүг компьютер, шын эвес ийи харыыдан ап кааыт. Монитор арнында бижик: «Программа күүсеттинмес даалга күүсеткен, ынчангаш ам хагдынар».

Башкарыкчы:
— Че, ам канчаар Microsoft компаниязының дилээ-биле рекламалыг чапсар-дыр.

Компьютерлер талазы-биле дуза, сүме кадар акционер компания.

Уруг:
— Мен клавиатурамче кофе төп алдым, канчаайн?
Ажылдакчы:
— Суг-биле чайгаш, бир хонук кургадыптыңар — дээн, телефо-

нун салып кааш, «чүгле моон мурнунда ышкаш болбазынам» деп боданган. Бир хонганда, ол-ла уруг база катап телефоннааш, ажылдавайн тур деп чугаалаан. Ажылдакчы:
— Ынчаарга, биске эккелинер — дээн, боду иштинде база-ла «чүгле моон мурнунда ышкаш болбазынам» деп боданган. Эккелзе-ле, харалаан, шынап-ла, ноутбук болган.

Далайга дээрбечилер корабли эжиндирип чораан. Олар безин лицензиялыг программа хандырылгалыг болган.

Чүге ооң мурнунда клавиатуралар шупту тууйбу ышкаш калбак турган, а ам ыйгылчак апарган деп? Чүге дээрге Microsoft-туң шупту барааны ыңдыг бооп турар.
— Microsoft-туң парлалга албаны ол бодалды чиге буруу шапкаш, «шак ыңдыг ыйгылчак хевирлерни албан-биле ыргак холдуг ажылдакчыларга бүдүр-

ген» деп дамчыткан.

Тоомча чок чорук — компьютерни 220 В четкиже дорт кожары. Оваарымчалыг чорук — компьютерни четки шүүру таварыштыр кожары.

Баш бурунгаар серемчилел — компьютерни тускай көрдүнгөн аккумулятор таварыштыр кожары.

Албыс аары — компьютерни дизел генераторунче кожары.

Номчуттунуп ора, шак каш чеде бергенин билип алыксай бергеш, чайгаар-ла номда арынның оң талакы азынче көрдүм.

Техниктиг дуза албанынга телефон дамчыштыр:

— Фейлор деп кымыл?! Ол кандаай мээң диским номчуп турар кижил, тодарадып беринер?

Сайгарылганың түннелинде, компьютерде фейлор деп чингине системалыг диск ажылдап турар дугайында компьютер ажылдакчызынга сагындырыг бижик буруулуг болган.

Январь 12-де Россияның Прокуратуразы 250 чылдаар

ХАМААТЫЛАРНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНЫҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Күрүне эрге-чагыргазының системасына хайгаарал хүлээлгелерин кириеринин эргежок чугулазын Петр I чунун-даа мурнунда хандыр медереп билген. Россияга амыдыралдың чаңчылчаан овури хевири канчаар-даа аажок өскерлишкннерге таварышкан. Бүгү күрүне структуразы үндезини-биле өскерилген, чуртка моон мурнунда туруп көрбээн күрүне эрге-чагыргазының чаа институттары тургустунуп, чоорту быжыгып, күш алган. Боярларның Думазын Башкарыкчы Сенат солаан. Дужаалдарның чүгле кезик-чамдызы кадагалаттып арткан болгаш коллегияларга орнун дүжүп берген. Доктамал шериг болгаш полиция тургустунуп келген. Тус чер эргелели эде чаарттыган. Хоойлужудулга чаарттып келген – чылда-ла ортумаа-биле 160 чарлыктарны үндүрүп турган.

Мындыг байдалдарда Улуг Петрның мурнунга хоойлуларның

сагылгазынга контроль боттандырат тускай органнарны тургузанының дугайында сорулга салдыган. 1711 чылдың март 2-ниң болгаш 5-тиң чарлыктары-биле фискалдарның албан-дужаалдарын үндезилээн. Олар чарлыктарга удур кем-херек үүлгедишкннерин сойгалаар, хээли алыкчыларын болгаш казанының эрге-ажыктарының өске-даа хажыдыкчыларын илередир, «... күрүнениң эрге-ажыктарына хора чедирип болур бүгү-ле хоойлу хажыдыкчыларынның, соора ажылгалының, оор херээниң болгаш өске-даа кемниг чүүлдерниң дугайында» медээлеп дүңнадыр хүлээлгелиг турганнар.

Удатпаанда билдингени болза, фискалдар калбак бүрүн эргелерин ажылгап алгаш база бедик харысалгазын медереп билбейн, боттары албан-ажылының талазы-биле байдалын буруу ажылгап эгелээнер. Оон аңгыда күрүнениң

дээди органы – Башкарыкчы Сенат контроль база хайгаарал чок арткан. 1722 чылдың январь 12-де Петр I-ниң Чарлыгы-биле Сенаттың болгаш бүгү күрүне албан черлериниң үстүнде турар чаа орган – прокуратура тургустунган. Императорның Чарлыгында дыңнатканы болза: «Сенаттың чанынга чингине прокурор болгаш улуг прокурор, ол ышкаш кандыг-даа коллегияларга бир-бир прокурорлар турар болзун, олар генерал-прокурорга илеткээр журлуг».

Сенаторларга бирги генерал-прокурор П. Ягужинскийни таныштырып тура, Петр I мынча деп чугаалаан: «Бо дээрге мээң караандыр, ооң-биле мен көөр мен. Ол мээң соругдалдарымны болгаш күзээшкннеримни билер: ол чүү дей-дир, ону кылынар, силерге ол мээң болгаш күрүнениң эрге-ажыктарына удур хөделип турар кылдыр көзүлзе-даа, ынчалзажок, ооң дугайында меңээ медеглээш,

ооң негелделерин күүсединер, мээң айтышкынымны манаар». Прокуратураны тургузуп тургаш, ооң мурнунга императорның салганы эң чугулалап көргөн хүлээлгези – контроль болгаш хайгаарал.

Оон бээр 285 чыл эрткен. Ол чылдарның дургузунда Россияның прокуратура органнары хоойлу сагылгазының камгалалында турбушаан хевээр. Прокуратура дугайында Хоойлуда ооң «ажыл-чорудулгазының кол угланышкннарны чигези-биле тодараткан: РФ-тиң Конституциязының сагылгазынга болгаш чурттуң девискээринде күштүг хоойлуларның күүселдезинге ниити хайгаарал; судка буруудадыгны деткири; кеземче истеп-сүрүүшкүнү; баш бурунгааргы истелге болгаш байысаалга органнарының ажыл-чорудулгазына хайгаарал.

Хоойлу сагылгазынга, эрге-хоойлу айтышкннарның сагылгазынга хайгааралды боттан-

дырарына, бүгү эрге-хоойлу камгалаар системаның ат-алдарын бедидеринге бодунуң улуг-хуузу Тываның прокурор ажылдакчылары 70 чыл ажыг үениң дургузунга кирип чоруурлар. Ынчангаш бөгүн республиканың прокуратура органнарының хоочуннарын, хамаатыларның конституцияда көрдүнгөн эргелерин, ниитилелдиң болгаш күрүнениң эрге-ажыктарын камгалавышаан, боттарының албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чоруур ажылдакчыларны профессионал байырлаы-биле байыр чедирип тур мен. Силерниң дөгереңерге, силерниң дөргүл-төрелдеринерге болгаш чоок кижилеринерге быжыг кандыкшылды, аас-кежикти, тайбыңны, буянныг болгаш чаагай чорукту күзедим! Кежик-чолдуг болунар!

Виктор КИЗИКИН,
Тыва Республиканың прокурору.

ТӨӨГҮ НАМДАРЛЫГ КИЖИЛЕР

О.Д. Охемчиктин Тываның прокуратуразына ажыл-албанының чылдары дайын соонданың аар-берге чылдары-биле капсырлашкан. 1944 чылдың октябрь 11-де ТАР Россияның хүрээленинге эки тура-биле кирген. Республиканың прокуратура органнарының эде тургустунушкуну эгелээн. Ынчан-на харын Оюн Демчиевичиниң удуртукчу ажылга арга-дуржулгазы болгаш организацкы чаяаны кончуг хереглеттинген.

Охемчик 1910 чылда Би-Хем кожуунуң Суглуг-Хем деп черге яды араттың өг-бүлезинге төрүттүнгөн. Күш-ажылчы намдарын Каа-Хем кожуунуң бот-эргелеп-башкарылганына чарылгачы болуп эгелээн. 1929 чылдан 1931 чылга дээр Араттың революстуг шеринге хүлээлгезин эрттирген. Курлавырже халашканының соонда Чөөн чүк улустарының коммунистг университетинге (КУТВ) өөредир-биле чоруткан болгаш ону 1935 чылда дооскан.

ТАР-ның революстуг аныяктар эвилелиниң Төп комитетинге инструкторлап, Дээди судка секретарьлап ажылдап чораан. 1938 чылда республика прокурорунуң оралакчызынга томуйлаткан. 1941 чылдан 1943 чылга дээр ТАР-ның Моол Арат Республикага элчини турган. 1943 чылда Тывага элп чедип келгеш, ТАР-ның прокурорунга томуйлаткан. Ук албан-дужаалга 1948 чылды кири ажылдаан.

А.Б. Даваа 1914 чылда Чөөн-Хемчик кожуунуң Ийме суурга төрүттүнгөн. 1934 чылдан бээр Александр Бюрбюевич ТАР-ның суд-истелге органнарынга ажылдаан. 1954 чылдан 1962 чылга дээр ол Тыва автономнуң областың прокуратуразын баштап турган. Ол чылдарда политиктиг репрессиялардан когараан

кижилерниң агартылгазы эгелээн. Дыка хөй кеземче херектерин эде көрүп турган. 1932 чылдан 1952 чылдың дургузунда судка хамаарышпас органнарның үндүргени хоойлу-дүрүмге дүүшпес хөй-хөй шийткелдерге болгаш доктаалдарга удурланышкннарны үндүргөн. Ынчан-на харын А.Б. Давааның принципалдыг чоруу, хоойлунуң алыс утказының чаңгылыш чок сагылгазы, кижилерге кичээнгелиг болгаш сагыш-човаачал хамаарылгазы илереп келген.

Александр Бюрбюевич Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, хөй-хөй медальдар-биле шаңнаткан. Чаңгыс эвес удаа Тыва автономнуң областың область Советиниң база Тыва АССР-ниң Дээди

Совединиң депутатына соңгуттуруп келген.

***

Д.С. Мижит дээди юридиктиг эртеми чок-даа болза, Тываның прокуратура органнарынга 37 чыл ажылдаан. Тожу, Сүт-Хөл, Бай-Тайга кожууннарның база сөөлүндө Тес-Хем кожуунуң прокурору болуп ажылдааш, оон

хүндүлүг дыштанылгаче үнгөн.

Донгак Серенович 1917 чылдың ноябрь 13-те Улуг-Хем кожуунуң Чаатыга төрүттүнгөн. Прокуратурага 1941 чылда ажылдап чедип келген. Практиктиг ажылдың эгээртинмес арга-дуржулгазы аңаа бедик көргүзүлгени доктаамал чедип алырынга өмөк-дөмөк болуп келген. «1941-1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынына Германияны тиилээни дээш» база «В.И. Ленинниң төрүттүнгөн хүнүндөн бээр 100 чылынга тураскааткан шалыпчы күш-ажылы дээш» деп медальдар-биле, Тыва АССР-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

***

Х.С. Дажиг-Сегбе 1917 чылдың ноябрь 10-да Бай-Тайга кожуунуң Тээли суурга малчын өг-бүлеге төрүттүнгөн. Арат ажыл-агыйына күш-ажылчы оруун эгелээн. Доктаамал бот өөренип келген. 1941 чылда улус судунга секретарьлап, ооң соонда — ТАРН Барыын-Хемчик кожкомунга килдис эргелекчилеп ажылдаан. 1944 чылда Хертек Сергеевич алды ай хуусаалыг партийжи курстарны дооскаш, прокуратура органнарынга истекчилеп ажылдап эгелээн. Бир чыл эрткенде ол Тес-Хем, а ооң соонда Эрзин кожууннарның прокуратуразын баштай берген.

1950 чылда Хертек Сергеевич суд болгаш прокуратура кадрларын белеткээриниң талазы-биле юридиктиг курстарны дооскан.

1952 чылдың декабрьдан 1976 чылдың сентябрьга чедир Чөөн-Хемчик кожуунуң прокуратуразын удуртуп келген, ооң соонда ол-ла черге прокурорнуң дузалакчызы болуп ажылдаан.

Хоочунуң бүгү амыдырал-чуртталгазы кем-херек үүлгедишкннери-биле демиселге, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын камгаларына тураскааттыган. Х.С. Дажиг-Сегбе «Ниитиниң корум-чурумун камгаларының талазы-биле тергин эки ажыл-албаны дээш» деп ССРЭ-ниң медалы-биле, өске шаңналдар-биле шаңнаткан.

Суд залында
ЯЛАДАН ХОСТААН

Ашаа бо удаа база эзирик чанып келгеш, алгыш-кырыш үндүргөн. Түңнелинде ол амы-тынындан чарылган, ынчалза-даа суд ук кем-херек үүлгедишкннин бүгү байдалдарын кичээнгейге алган...

Тээли суурнуң 42 харлыг чурттакчызы Чечекмаа Хомушку «Мергежил» деп өөредилге-бүдүрүлге черинде аштакчылап ажылдавышаан, дөрт ажы-төлдү өстүрүп турар. Моон мурнунда кадайын чаңгыс эвес удаа этпел-хийнап база дорамчылап келген ооң өөнүң ээзи Демьян Хомушку бо удаа база эзирик чанып келген. Алгыш-кырыш эгелээн. Ол стол кырында чыткан хлеб кезер бижекти сегирип алгаш, кадайынче шурап келген. Чечекмаа арагадан суларал калган эрнин холундан бижекти ушта тыртып алгаш, ооң хөрээнге шашкан. Бистиг чепсек солагай талакы өкпелниң үстүкү кезээн кыргый эрткеш, чүрекче кирген. Балыглаткан кижикожуун эмнелгезиниң хирургия салбырына чок апарган.

Тыва Республиканың Бай-

Тайга район суду кеземче херээн хынамчалыг сайгарып көргөш, херээжен кижикожуунуң үүлгедишкннин «...когараан кижиниң үргүлчүлелдиг бак аажы-чаңы-биле холбаштыр тургустунуп келген кижиниң психиказын кемдедир байдалдан тывылган хенертенниң күштүг сагыш-сеткил хөлээшкнниниң байдалында» кылган дээрзин тодараткан.

Суд Чечекмаа Хомушкуну РФ-тиң Кеземче хоойлузуңуң 107 чүүлүнүң 1 кезээниң талазы-биле (кылык-килең байдалында кылган өлүрүүшкүн) буруулуг деп санаан болгаш үш чыл хуусаада шенелде хосталгазын казып шийткен. РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының 2006 чылдың апрель 19-та «Россияның Күрүне Думазының тургустунган хүнүндөн бээр 100 чыл юбилейинге тураскааткан келдерелдин дугайында» доктаалының 5 кезээнге үндезилеп, шийттирген Ч.О. Хомушкуну келдереди база яладан хостаар деп шийттирилээн.

Херектиң талазы-биле хомудал билдиришкн кирбээн.

Үүлгедиг болгаш яла
ЫЯШТАП ЧОРУТКАШ,
КОГАРААН

Ыяш кезерге – чээрген чаштаар. Эштери-биле ыяш белеткээр дээш чорупкан Каа-Хем кожуунуң Көк-Хаак суурнуң чурттакчызы Херел Шир-оол ооң карманында 40 хире муң рубль «ужуп» чоруй баар деп бодалаан.

Херел холунда ыяш белеткээр эргени берип турар ордерлиг турган. Ынчалза-даа ол аңаа дузалажыр күзелин илереткен эштерин чөпшээрел каан участкакче эвес, а балыктын үүргене чажар черлерин камгалап турар арга-парк зоназының бирги бөлүүнүң арга-арыында турар Шаң деп черде аргаке эдертип аппаратан. Кожуун төвү Сарыг-Сеп суурдан чеди километр черге ыяш белеткечилери бензин-биле ажылдаар хирээниң дузасы-биле 13 дыйты ужурган. Ук сан Херелге аас-кежик чок чурагай болган. Хоойлу-дүрүмге дүүшпес ыяш белеткелди «Каа-Хемниң арга-арыг ажыл-агыйы» федералдыг күрүнениң албан черинге 36 муң рубльдиң когаралын чедирген. РФ-тиң Хамааты кодекзиниң 1064 чүү-

лүнүң 1 кезээнге дүүштүр хамаатыга азы юридиктиг талага чедиртинген когаралдык шүүделин долу хемчээлге дуглаары көрдүнгөн. Оон аңгыда, ыяш белеткекчизин РФ-тиң Кеземче хоойлузуңуң 260 чүүлүнүң 1 кезээнде көрдүнгөн кем-херек үүлгедишкннин кылганына база буруудаткан.

Суд хуралына судтаттырып турар кижикожуунуң аңаа хамаарыштырган буруудадыг-биле чөпшээрешкен болгаш суд сайгарылгазының онза чурумунуң дугайында делегни медеглээн. Каа-Хем кожуунуң прокурорунуң улуг дузалакчызы С.К. Разумова болгаш когараан таланың төлээзи шийткелди суд сайгарылгазы чокка үндүреринге удурланмааннар. Каа-Хем кожуунуң суд участогунуң элпештирикчи судьязы шийткелди үндүрүп тура, Херел Шир-оолдуң материалдыг байдалын болгаш ийи чаш уругну азырап турарын кичээнгейге алган. Ынчангаш суд ону 2500 рубльге торган. Оон аңгыда ол арга-арыг фондузунга чедиргени 36077 рубльдиң когаралын долузу-биле дуглаар апаар.

Арыны ТР-ниң прокуратуразының парлалга албаны белеткээн.

2006 чыл журналистерге багай эвес, «дүжүктүр» чыл болган. Оң бир бадыткалы — хөй чылдарда эгин кожа ажилдап келген коллегавыс, радиожурналист Татьяна Байындының улуг чедишкени. Чоокта чаа Татьяна Даниловна «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка төлөптиг болган.

Эң-не баштай, силер бүгүдө-биле бир дөмей, Татьяна Байындының үнүн танып алган мен, ында кайгамчык чүве-даа чок дээрзи билдингир, чүге дизе бистер шупту радио-дыңнакчылары-ла болгай бис. А бир катап ол мени «Улуг-Хемниң чалгыллары» литература-хөгжүмнүг дамчыдылганынче чалаан. Элчосунул турзумза-даа, коллегамның чалалгазынга канчал удурланыр боор, дамчыдылганы кириштим. Тывалар ыңдыг ийик бис чоп, чараш кижилер бүрүзүн ыяап-ла кайы-бир нацияның кижилеринге дөмейлээр аан, мен база Таныны көөрүмгө, кыдат, япон кыстар сагымга кирер, езулуг Азия кызы, а ылаптап чугаалаар болза, езулуг-ла Азия төвүнүң кызы — чараш дээрге чараш! Аажы-чангы база топтуг, бүдүштүг. Эгезинде хөй чүве чугаалавас, шала шыңгы кылдыр бодал турдум, а чоорту эдер-жип, кады хөй катап ол-бо хоорай, суурларже сургакчылап, ажилдап келгеш, оң хөгүг, оюн-баштаан магададым. Кады ажил кылыр-ывыска бүдүнгүрү-даа малгалыг, чоруувустуң чогуу-гуру-даа аажок. Тыва радио биле «Шын» солун катчып алгай, хөй удаа ажык чугааларны, дорт эфирлерни эрттиргиледивис. Ол ажилывыс моон соңгаар-даа уламчылаар дээрзи чугаажок.

Татьяна Даниловнаның ада-өгбези Эрзинниң Мөрен чурттуг, Дажымбалар. Ачазын Данил Чалзыраевич, авазын Севил Дадааевна дээр. Ачазы Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, тыва эки турачыларның бирээзи. Авазы — күш-ажылдың хоочуну, бүгү тызынында Эрзинниң амыдырал хандырылга комбинанынга ажилдап келген, тыва национал идик-хеп даараарының мастери. Кайызы-даа Кыргыз уктуг. Кады төрөөнери шупту тос кижилер. Тая — ортуну. Ортуну боорда, үш угбашкының база ортуну.

— Тыва эки турачыларның бирээзи дээрге дыкала чоргааранчыг-дыр аа, эжим? — деп, оң ачазының дугайында бир катап айтырган мен.

— Ындыг. Ыңчалза-даа ачам дайын дугайында хөй-нү черле чугаалакавас кижилер. Ол бүгүнү сактыры, чеже-даа хөй чылдар эртсе, дөмей-ле дыка берге хире, чугаалап ора, карактарының чажы бүлдеңейни бээр, бодалдарже шымыны бээр — дээни сактып олур мен.

Тая чажындан салым-чаянныг уруг бооп өзүп келген. Мининг кээрге-ле, концерт үндүрген, бажынында хамык улунуң баарында, «алдын-сарыг көжөгени аждарын чөпшээр» — деп, «артистезн» чоруп турар ышкажыл. Бедик ээжектиг туфляларым деп, даараныр хендирниң ыяш өззөн кабул кылып алган: «Шимээрге-венеер, мен Хүргүлек артист-тир мен» — дээш, Хүргүлек Байысқылаоновнаның ырып турары «Ляна» деп ырыныла аажок ырылар турганын авазы чаптап чугаалаар.

Ыңчалдыр-ла чажындан уран чүүл, культурага сонуургалдыг өзүп келгени ол. Чашкы, школачы үезин боду база бо-ла сактып чугаалай бээр кижилер. Эштери-биле артист болур күзели-ле ол турган. Уран чүүл фестивалдарындан черле чыда кагбас-тар. Клазы уран чүүл, спорт-

чан «Арбай-Хоор» кайда ойнап турар болдур, сүрүп чорааш, аңаа барып танцылаар турдувус.

Кызылдың уран чүүл училищезин дооскан соонда, Тая Минусинскинң культура-чырыдышкын училищезиниң хореография салбырынга өөренип эгелзэн. Минусинскиге долганнар, ненецтер, нанайлар, чукчалар аразынга ол үеде тывалар тергидеп чоруп турган джигир чүве. Башкылары тыва студентилеринге дыка чоргаарланыр турган: тыва студентилер боттары сценарийни тургускаш, дыштанылга болгаш янзы-бүрү темалыг кезээлерни

гаарал-биле чугаалаар улус. Чер черинге чаңгыс өг-бүлениң ажы-төлу дег бир демниг, эп-найралдыг чурттап, өөренип турганы оларга кижилер бүрүзүгө келир үеде мергежилдинге ынак, аңаа бердинген кижилер болурунүг эге оруун иззэни чадавас.

Тускай мергежилдинг аныяк кыс төрзэн Тывазыңче чанып кээрге, ону ырак-кы Өвүрнүң Хандагайтыже ажилдадып чорудупкан. Чеде бээрге, культура килдинин эргелекчизи Комбуштай Хевекович Донгак биле клуб директору Лаа Маргыевич Донгак өөрүп уткуп алган. Ынчан тускай

алганнар. Олар Улан-Удэге Кенден-Сүрүң башкыга ужуражып, оң чылыг-чым-

Журналист журналист дугайында

«ЭФИР ЧАЛГЫЛЫН ДИЛЕ САРЫЫМ!»

Очерк

ка дыка шырак, фестивальдарга, көрүлделерге танцыларны боттары чогаадып алыр турган. Школачы Тая музыка школазынга база өөренип турган. Фортпианога башкызы Роза Конгуровнаны ам-даа чылы-биле сактып чоруур.

Он класска өөренип тургаш, эжи Ойдул Валя-биле филармониядан артистер концерт үндүрүп келирге, артистке каяа өөренип алыр

эрттирип кааптар. Шагаа байырлалын мырыңай магадаарлар: национал идик-хеп, хөгжүм херекселдери, аш-чем дизе-ле, тываларның чок үези чок, байы-даа денди. Чурттап турар чери училищеден дыка ырак хиреде, соокту-даа тоовас, орай караңгы-даа тоовайн, шупту хоорайны өттүр тыва ырлар ырлажып чана бээр турганын мээң чаңгыс-классчы, ынчан Минусинскиге Тая суг-биле кады

эртемниглер чедишпес үе турган болгаш, барып-барып ыңдыг ырак черге аныяк кыс ажилдап чеде бээрге, олар амыравайн канчаар. Татьяна Даниловна Өвүрнүң салым-чаянныг, сонуургак, идепкейжи чону-биле ажилдап эгелзэн. Удаткан чок республика чергелиг фестивальдарга өвүржүлөр 2-3-кү черлерни ап турар апарган. Ынчан Татьяна Даниловна-биле кады амгы ат-сураа билдингир

чак сөстөрүн дыңнап, чагыс-сөзүн, йөрээлин алганын улуг аас-кежик деп санап чоруурлар.

Т.Д. Байындыдан журналистика-биле канчал холбажы бергенин айтырган мен. — Телевидение, радиону база чажымдан сонуургаар чордум. Ылаңгыя «Хойжуларның радиостанциязы» чугаалап тур!» — дээн хоюг үннү дыңнааш (Нина Досун-ооловна Сарыглар-биле ам-даа кады ажилдап чор бис), азы «Шагар-Ары», «Улуг-Хемниң чалгыллары» дээн ышкаш дамчыдылгалар эгелей бээрге, радио чанындан ыравас турдум. Бир катап Алексей Иргитович Чараш-оолга ужуражы бээримге, биске дээди эртемниг аныяктар дыка херек дээш, телерадиокомпанияның даргазы турган Даваалай Чылбакович Салчакче кири берген. Даваалай дарга «шенеп көөр апаар» дээш радиога эккелгеш, Дартан-оол Эрикович Енданга хүлээдип каан. Ыңчалдыр-ла мергежилим аайы-биле эң баштай литература-хөгжүмнүг дамчыдылгалар редактору бооп эгелзэш, бөгүнге чедир ажилдап чор мен — деп ол харыылады.

25 чыл дургузунда репертерун чүктөп алган чоруп келген радиожурналист чеже-чеже солун кижилер-биле ужурашпаан дээр: Мунзуктар, Н.Ө.Өлзей-оол, Болдукпан Оюн, Марк Оюн, Р.Д.Кенденбил, Дамба Хүреш-оол, Ю.Ш.Кюнегеш, К.Д.Натпий-оол... Бүгү кожууннарның культура килдистеринин эргелекчилери, клубтарының директорлары, композиторлар, ыраажылар Татьяна Байынды-биле быжыг харылаалыг, эки таныш, хөй чылда кады ажилдап чоруурлар.

Дуржулгалыг радиожурналист Т.Д. Байынды 2000 чылда «Тыва» КТРК-ның А.И. Чараш-оол аттыг «Мэтр» («Мастер эфира телевидения и радио») мөөрейинин тиелекчизи болганы улуг аас-кежик. Эфирже орукту изеп берген башкызының адын эдилзэн шаңалды алыры — бүгү назыда уттундурбас болушкун ышкажыл. Хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш Россиянын Бүгү-эвилелдин КТРК-зының болгаш Россиянын Журналистер эвилелинин баштаар черинин хүндүл бижиктери-биле шаңнаткан.

Журналистин оруу каяа чедирбес дээр. Татьяна Даниловна ажылының аайы-

биле бүгү Тываны эргип каапкан. Тыва театр-биле Красноярск хоорайга ши көрүлдезинге, «Саян», «Чалы назын» ансамбльдери-биле Моолга четкен, Екатеринбургка, Кара далай кыдында Краснодар крайның Дагомьска журналистер шуулганынга киржип чораан.

Т.Д. Байынды ийи оолдуң ынак авазы: Николай автоорук техникумун дооскан, Кежик республиканың Р.Кенденбил аттыг салым-чаянныг уруглар школазының фортпиано салбырын дооскан. Оолдарының ачазы Сергей Байырович Байынды — даш чонокчузу, ус-шевер мастер. Делегейде ат-сураа билдингир даш чонокчузу, Күрүнениң Релин аттыг шаңалының лауреады Байыр Сарыгович Байындының огулу. Угбазы Елизавета Байынды — ТР-ниң алдарлыг чурукчузу, РФ-тиң Күрүне шаңалының лауреады, акызы Эрес Байынды — Россияның алдарлыг чурукчузу, РФ-тиң Күрүне шаңалының лауреады. Сергей база Байындыларның династиязының адын сыкпайн ажилдап чоруур. Оң чонар-даштан чазаан ажилдары Сибирь хоорайларының ус-шеверлеринин мөөрейинин лауреады атка чедирген. Чоокта чаа найысылал Кызылывысты каастай берген Мани-Хүртүнү тударынга үлүг-хуузуң кириштирер аас-кежиктиг болган.

Татьяна, Сергей Байындыларны тып аар деп бодар болза, оларны дачадан дилзэни дээр. Ылаңгыя чайгы үеде Татьяна Даниловна дачазыга чер «касканнаарынга», кат-чимис өстүреринге аажок ынак. Биеэги-ле Өвүрнүң Хандагайтыдан бээр кады ажилдап чорааны Олег Сарыгларның (өөнүң ишти Орланмаа) өг-бүлөзи-биле дачада кожолар бооп, үнчүп-киржип, ажил-агыжы, огородчу арга-сүмө солчуп, ажилдап-чурттап чоруурлар. А анаа хүннерде кайда кино-концерт, ши, делгелге, фестиваль, конкурс, — чүү болуп турар-дыр, Татьяна Даниловна ыяап-ла ында турар. Оң эш-өөрү, чоок кижилери мынча чылдарның дургузунда пат чаңчыгып калган: дыштаныр хүннерде Татьяна кажанда өөнге орбас, ону тып алыр дизе театр, филармония, парк, стадион кеззэни дээр.

«Кижиниң байы — чоунда» джигир болгай. Бистин бо коллегавыска ол сөстөр дорт хамаарылгалыг. Татьяна Байынды эжи-өөрү, чоно дээнде, узун оруктан-даа чалданмас, ужуруп чедер кижилер. Оң-биле чоруурга, черини ыраа-даа билдинмес. «Татьяна Даниловна мени кады төрзэн угбамдан-даа артык чагып-сургап, ажаап-караттап, деткип, чогаадыкчы ажилче сорук кирип чоруур эжим чүве, ынчангаш оң-биле эдержип чоруурга чоргаарланмас аргам чок» — деп, Тываның салым-чаянныг, ат-сурагылыг херзээн композитору Алена Иомужаптың чугаалаары-даа чөп.

«Эжим мени сагынзыңза, эфир чалгынын диле, сарыым» (Е.Танова) — деп ырлап ора, сургакчылап кады халдып орап эжим, коллегамга, чаа чылда ак орукту, солун ужураалдарны, чогаадыкчы чедишкенин күзедим.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ, «ШЫННЫ» коор.

Тыва радионуң баштайгы дикторлары Ольга Маланова, Галина Дүгержаа олар-биле Т.Б. Байынды дорт эфирде.

чүвөл дээрзин уруглар сонуургап айтырып-даа турган. Чагаа бижир дээрге, филармонияже чагаа бижирге, харыызы, шынап-ла, чедип келген.

Уран чүүлге сонуургал ыңчалдыр-ла Кызылдың уран чүүл училищезинге эккелген. Училищеге өөренип киргеш, уран чүүлге сонуургалы улам бедзэн. Бөлүүнүң башкызы Кара-Кат Очур-оолович Ооржак-биле чаңгыскурсчулары Кан-оол Монгуш, Вячеслав Ховалыг, Наталья Ондар, Чечек Донгак олар болгаш өскелер-даа «динмедицине» чоруп турганын ол үеде Кызылга студентилеп турган болгаш бистер эки билер-ле болгай бис. Сурагылыг «Арбай-Хоор» оларның бөлүүндөн үндезилеттинген, эгелекчилери 4 оол, 4 уруг: Дажымба (амгы Байынды) Тая, Доржу Тая, Оюн Валя, Ооржак Тая, Базыр Гриша, Монгуш Володя, Сержиң-оол Ляна... Кара-Кат Очур-ооловичиниң бодунуң ырларындан тургустунган репертуарлыг кожуун, суурлардан бээр гастрольда безин чоруп турганнар. «Саян» ансамблиниң ниити ыр бөлүү-биле Тываның 30 чылында Москвадан бээр четкеннер. Оон соонда барып, «Арбай-Хоор» ВИА апарганы ол-дур. Кызылдың студентилери, бистер, ын-

өөренип турган Челер-Ой Сергей аажок хөөрээр кижилер. Эки өөредилге, эки чурумнуг, активчи, хүндүлзечел, талантылыг дээш тыва студентилерни башкызы Луиза Сократовна Попова болгаш өскелер-даа ынчан аажок мактап турганы-ла шын хевирлиг, чүге дизе ынчангы Минусинск студентилери, эштери, ам шупту ат-сурагылыг культура ажилдакчылары апарган: Татьяна Барнакова, Екатерина Монгалыби, Раиса Чындыгыр, Галина Ховалыг, оолдардан Анатолий Степанович Комбу дээш-ле. Бай-Тайгадан ылаңгыя улустуң танцыларының күсселдизи дээш аажок мактадып турган Сергей Намзыраевич Күжүгет «Саян» ансамблинге хөй чылдарда ажилдаан, ССРЭ-ниң хөй янзы булуңтарыга чедип каапкан салым-чаянныг эжиги, харалаан, элекке «өске өртемчейже» чорупканы харааданчыг.

Минусинскиге чүгле культура-чырыдышкын училищезинге эвес, а педучилищеге, бухгалтерлер школазынга, садыг училищезинге, эмчи училищезинге дизе-ле, хөй тывалар өөренип турган. Олар байырларда чыгылып алгаш, «землячество» эрттирип, янзы-бүрү спортчу маргылдары солун кылдыр организаастап турганын чор-

культура ажилдакчылары Олег Сарыглар, Мergen Шойдан, Алексей Арат-оол дээн ышкаш аныяктар ажилдап турган.

Өөредилгеден чалданмас Татьяна дээди эртем чедип алыр дээш, «Өвүр черни кагаш», Улан-Удэ хоорайже аъттаныпкан. Элзэн хөй тывалар ол хоорайга барып, экзаменнерни чедишкенин дужаагаш, Чөөн-Сибирьниң культура институтунче кирип алган. Хореография дооскан кижилер ол салбырга өөрениңзе деп башкылары сүмелеш болган. Хоровик, хореограф мергежилим бар, ам дирижер болуксап тур мен дээш Тая ынаваан. Улан-Удэниң дацаннары, опера болгаш балет театры, кинотеатрлары, музейлери студентилерниң культурлуг деңнелин улам бедиткени чугаажок. Чаңгыскурсчулары Геннадий Самба, Раиса Оюн, Володя Масляницын, студент эштери Орлан Монгуш (ТР-ниң алдарлыг артисти), Виктор Чигжит (ТР-ниң культура сайыдының ораалакчызы), Николай Ооржак (ат-сурагылыг комик, режиссер), Анатолий Комбу (музей директору), Зоя Монгуш (ТР-ниң культура-зының алдарлыг ажилдакчызы) олар-биле кады өөренип, билин бедидип, ойнап-хөгөп чоруп тургаш, дээди эртемниң дипломун чедип

Бүгү чүлдөргө экини күзөдүвис!

Бистиң эргим ававыс, кырган-ававыс **Татьяна Тюлюшевна КУШКАШ** 70 харлап турар. Ол Чаа-Хөл кожуунун Кара-Талга, Чодураалыг-Алаакка төрүттүнгөн. Шагаан-Арыгның 2 дугаар школазын, башкы институтун дооскан – тыва дыл, чогаал башкызы. Башкы ажылын Барыын-Хемчик кожуунун Эрги-Барлык школазынга эгелзэн.

Тожунун Азас школазынга чурт-шинчилел ажылын эгелеп, музейни тургускан. Аңаа үндезилеп, «Тожунун бурунгузу», «Адыр-Кежиг — өскөн уям», «Тожу кызы» деп номнарны үндүргөн. Ававыстың, кырган-ававыстың шаңналдары хөй: «Күш-

ажылдың хоочуну», «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медальдар, В.И. Лениннің юбилейлиг медалы, «ССРЭ-нің чырыдышкынының тергини» хөрек демдээ, хөй санныг хүндүлел бижиктер бар.

Ооң кадында хүндүлээривис М.Кенин-Лопсанга, А.Ховалыгга, К.Черлиг-оолга, Э.Ондарга, Ч.Ондарга, Ч.Шурнинзевнага, Ч.Кара-Күскеге Чаа чыл болгаш Шагаа уткуштур байырывыс чедирип, бүгүдөгө экини күзөдүвис.

Өөнүң ээзи, уруу, күдээзи, оолдары, кенээттери, уругларының уруг-дарыы, уйнуктары.

ПЕНСИОНЕРЛЕР ПОЧТАГА БҮЗҮРЕП ТУРАР

«Россияның почтазы» КФУБ-туң пенсиялар чедирип турарына удур халдаашкынар сөөлгү үеде дендеп турар. Чижээ, Күрдума депутаты Андрей Исаев ол ажылды коммерция кылып турар черлерге дамчыдып бээри эргежок чугула, хуу черлерниң ачы-дузазы почтаныындан чиик деп турар.

Харылзаа ажилдакчыларының Бүгү-россия профэвилели, А.К. Исаевтың саналы пенсионерлерни соора угаадып турар деп санап турар. Эгезинде мону чугаалаалы: пенсионерлер ол дээш акша төлөвөс, пенсия чедирерин күрүнө долузу-биле боду төлөп турар. Ооң кадында шак ынчаар хуу черлерге эрге берип каар болза, күрүнөгө хамаарышпас, ооң контролюнда турбайн турар черлер пенсия акшазын хоойлудүрүмгө дүүшпес кылдыр ажыглаптар айылды тывылдырып турар. Оон аңгыда А.К. Исаев бистиң чуртувустун делгемин барымдаага албайн турар хире. Почта чурттуң бүгү девискээринге пенсияны чаңгыс аай өртек-биле чедирип турар, а хуу черлер колдуунда улуг хоорайларга ажилдаар, ырак черлерге ону сөөртүп чедирбес-даа.

Мындыг чүүлдер тыва пенсионерлерни дүвүредип турар. А Пенсия фондузу чедирилгени 1997 чылдан эгелеп почтага бүзүрөп боттандырып турар, ынчалза-даа пенсионер ам-даа бодунуң күзели-биле шилип ап болур: почтадан алыр бе азы ажаалга банкызындан.

Тываның кожууннарынга бо айтырыгны чугаалашкан, эки талазын азы эпчок байдалдын сүмөлөшкөн. Чижээ, Кызыл кожуунун Каа-Хем суурга декабрь 15-те удурланышкын акциязы болган, депутат В.А. Смоленге пенсионерлер айтырып тургускан, ол ону почтага дамчыткан. А 19-та бистиң Пенсия фондувустун төлээзи М.В. Соболева чыыш эрттирген, ынчан пенсионерлер почта дамчыштыр пенсия алыр талазы-биле шупту айтырыгларны боттары салыр аргалыг болган. Почтада садыглар дараазында үнер пенсияны албадал-биле барааннар садып алзын дээр. Чамдык көдээ черлерде почта салбырлары тар черлерде, чамдыктарында шуут чок – мындыг таварылгада, пенсияны канчал үлээр силер дээр

айтырыглар бар. А чогум чогуур харылылары пенсионерлер алган.

Бети дээрге, Тыва Чазактын мындыг доктаалы бар (2006 чылдың ноябрь 1-деги № 1286): тус черниң бот-башкарылга чагыргаларына «...почта харылзаазының салбырларына бажың-өрээлдерни бээрин шиитпирлээрин сүмөлээр» азы «муниципалдыг тургузуларның девискээр планнаашкынынга почта харылзааларының объектилерин тударын» өөренип көөр дээн. Дорт чугаалаарга, кожуун чагыргалары почта ажилдакчыларына дузалажыр ужурулуг.

Чижек кылдыр мону айтып болур. Каа-Хем суурнуң почта харылзаазының салбырында залды улгаттырган, пенсияны үш соңгандан үлөп турар. Пенсияны график езугаар бээр, ынчаарга чедирилгениң 70 хуузу бажыңнарга болур, ынчанганда тар черге баскылашпас.

«Россияның почтазы» пенсия чедирилгезинге немелде транспортту камгылаан. Бүгү акшатагерик амгалааттынган болур, ынчангаш почтачыларны үптээрин семзэн, оорлаан болгаш оон-даа өске байдалдар тургустунза, ол

Немелде тайылбыр:

РФ-тиң Саналга палатазының удуртукчузу Сергей Степашин пенсия чедирилгезин шилилгелиг чедирилге албаннарынга дагзырын хоруурун РФ-тиң Күрдумазынга сүмөлөп турар. Күш-ажыл болгаш социал политика комитетиниң саналы-биле Саналга палатазы «Россияның почтазынга» хыналданы чорутканын сагындыраалы, ооң түңнелинде пенсия чедирилгезинге аңгылаттынган акша-хөреңгини «Россияның почтазының» соора база чөптүг эвес ажыгдалы илереттимзэн. Саналга палатазы хыналданың түңнелинге даянып, пенсия хоойлужудулгазындан шилилгелиг чедирилге албаннарын шуут ап кааптарын сүмөлзэн. «Шилилгелиг чедирилге албаннарының хөй кези пенсия чедиреринге чедимчелиг инфраструктура чок, ынчап кээрге чүгле хөй чурттакчылыг улуг хоорайларга ону чорудуп шыдаар» — деп, Саналга палатазының аудитору Михаил Бесхмельницын санап турар.

«Россияның почтазы» КФУБ-туң ТР-де ФПАЭ-ниң парлалга секретары Н. ТОРБОСТАЕВА.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артүр ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистери — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8320. Чагыг 2.

ЧАЛАЛГА

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг харылзаалар талазы-биле агентилели, РФ-тиң Журналистер эвилелиниң Тывада регионалдыг салбыры журналистиканың болгаш парлалганың хоочуннарын, журналистерни, МИЧ-тиң ажилдакчыларын 2007 чылдың январь 12-де 14 шакта Парлалга бажыңының хуралдаар залында Россияның Парлалга хүнүнге тураскааткан байырылыг хуралче чалап тур.

Прокурор хыналдалары

ТОРГААЛДАР СООНДА КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭ

Прокуратураның негелделерин чаңгыс эвес удаа тоовайн келгениниң ужун Тес-Хем кожуунун чагырга даргазы турган Валерий Кылан-оол сөөлүндө барып боду когараан.

Тес-Хем кожуунда федералдыг хоойлужудулганың сагылгазынга прокурор хыналдаларын чорутканының түңнелинде элзэн хөй хажыдышкынар илереттинген. Эрткен чылдың январь 30-де кожуунун прокуратуразы оларны чок болдурарының дугайында негелдени чагырга чериниң даргазы В.Д. Кылан-оолдун адынга кириген. Кожуун чагыргазын 2003 чылдың январь 27-ден бээр баштап турар В.Д. Кылан-оол бир ай хуусааның дургузунда хемчеглерни алгаш, бижимел харыны бээр хүлээлгелиг турган. Муниципалдыг дүжүмет хары бербээн, ол дээш административтиг хары-салгага онаашкан. Тыва Республиканың Тес-Хем район суду, аңаа күрүнө буруудадыын кожуун прокуратураның дузалакчызы Саяна Бири-Санаа деткип турган, чагырга даргазын ийи муң рубльге торгаан. Торгаалды эрткен чылдың март 31-де эки тура-биле төлзэн.

2006 чылдың июльда Шуурмак суурга бир бызааның сибирь явказы-биле аараан таварылгазы бүрүткеттинген. Кожуунга карантинни чарлаан. Ук аарыгны калбартпазының талазы-биле соңгарлаттынмас хемчеглерни алырының дугайында прокурорнун негелдезин В.Д. Кылан-оолга чоргускан турган. Хамаарышкан бүгү ведомстволар хемчеглерни ап келген, чүгле чагырга даргазы эвес. Ол хоойлуда айыттыганын хуусаада – август 20-ге чедир – харыны бербээн. Ноябрь 15-те база катап суд болган болгаш ону база катап ийи муң рубльге торгаан.

Прокуратураның негелделе-

рин тоомчага албазы дүжүметке хилис барбаан. Көдээниң чурттакчыларынга чедингир оран-сава тудуунун програмазының күүселдизи кожуунда канчаар чоруп турарын хынап турда, чаа хажыдышкынар илерзэн. Херектин ужуру чүдел дизе, чурттаар оран-сава тудуунга берген ат кырында субсидиялар хамаатыларының банкыда дуглап каан саннарныче шилчиттинер ужурулуг. Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы субсидияларны кожуунун чагырга чериниң санынче шилчидип берип турган. Субсидияларны Берт-Даг суурнун үш чурттакчызынга үндүрүп берген, ынчалза-даа бүрүнү-биле эвес кылдыр. Оларның ийизи бажыңны боттарының акша-хөреңгиниң күсели-биле төндүр туткан. Үшкү хамааты аары берген болгаш Новосибирск хоорайга кезишкын үезинде чок апарган. Чагырга даргазы бодунун албан-ажылының байдалын ажыглап, калган кижиниң кадайына Самагалдайга квартира садып бээр мен деп тургаш, ооң чуртталга сертификатын бодунун адынга эде кылдыртып алган.

Бо удаада харысалга чүгле торгаал-биле кызыгаарлаттынмас: РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 159 чүүлдүн 3 кезээ-биле (улуг хемчээлдиг бузурукчу чорукту бодунун албан-ажылының байдалын ажыглап үлгеткени) база 160 чүүлдүн 3 кезээ-биле (улуг хемчээлге өскениң эт-хөреңгизин бодунун албан-ажылының байдалын ажыглап алганы) ону буруудаткан.

ТР-ниң прокуратуразының парлалга албаны.

Мөңгүн-оол Иргитович САГДЫ

2007 чылдың январь 5-те 65 харлап барчораш, үр эвес араарының соонда улус өөредилгезиниң хоочуну Мөңгүн-оол Иргитович Сагды чырык өртемчеден, дөргүл-төрелдеринден, чоок кижилеринден, чонундан чарлып чоруткан.

М.И. Сагды 1942 чылдың сентябрь 10-да Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл сумузунга төрүттүнгөн. Кара чажындан көдээниң чымыштыг ажил-ижинге ижигип дадыкканы ооң келир өйгү салымчолунга, амыдырал-чуртталгазынга балалбас исти арттырган. Кызымаккай мөзү-бүдүжүнүн, соругдаанын чедип алырынга чүткүлдүүнүн ачызында ол ийи дээди эртемни чедип ап, ажы-төлүн бут кырынга тургузуп, төрзэн кожуунунун социал-экономиктиг хөгжүлдезинге амы-хууда үлүг-хуузу кириген.

Ол 1965-1984 чылдарда кожуунун школаларына биология

башкызы болуп ажилдаан. 1984-1989 чылдарда – райОНО-нун инспекторунга, 1989-1998 чылдарда – Бай-Тайга кожуунун долгандыр турар хүрээлел камгалалының талазы-биле инспекторунга ажилдааш, ооң соонда хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Кандыг-даа албан-хүлээлгени күүседип, каяа-даа ажилдап чораш, ол даанган ажылынга харысалгалыын, бот-негелделин, улустар-биле ажилдап, аралажып билерин, мергежил-билиниң беддин көргүзүп, эш-өөрүнүн, кады ажилдап келген коллегаларының хүндүткелин чаалап алган.

Биче сеткилдиг ишчинин, амыдыралга-даа, ажил-ишке-даа, аалоранынга-даа төлептиг, бөдүүн мөзү-бүдүштүг кижиниң дугайында чырыткылыг сактыышкын бистиң сагыш-сеткиливище кезээ мөңгөде артар.

Төрелдеринден, чоок кижилеринден.

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 В ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шеткинзин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барыш болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харылдаар.